

Adam Redzik
(Uniwersytet Warszawski)

Z dziejów kuratorii ekonomicznej Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Lwowie – o pewnym sporze prawnym (czy tylko?)

Artykuł dotyczy sporu o kuratorię ekonomiczną Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Lwowie po śmierci Michała Baiera (1930). Zaangażowani weń byli dwaj przedstawiciele rodu Ledóchowskich – Mieczysław i Stanisław. Spór przeszedł wszystkie instancje sądowe, a trwał od 1931 do 1937 r. Jego istotą było ustalenie, czy pierwszeństwo w powołaniu na kuratora ekonomicznego ma – zgodnie z zasadami określonymi przez Józefa Maksymiliana Ossolińskiego – męski przedstawiciel wskazanego rodu wyłoniony w procesie ustalania primogenitury, jeżeli był on nieślubnym dzieckiem legitymowanym potem przez małżeństwo matki z ojcem. Przebieg zdarzeń oraz podnoszone przez jego uczestników argumenty pozwalają na wyrażenie wątpliwości, czy spór ów był li tylko prawny, czy też rodzinno-obyczajowy. Sądy musiały pochylić się kilkakrotnie nad kwestią praw dzieci legitymowanych. Choć ostatecznie przyznały pierwszeństwo Stanisławowi Ledóchowskiemu, uznając jego prawa dziecka legitymowanego przez późniejsze zawarcie małżeństwa matki z biologicznym ojcem, to – z powodów proceduralnych – prawo do kuratorii ekonomicznej Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Lwowie przyznały jego konkurentowi. Przedstawiona w opracowaniu historia dotycząca kuratorii ekonomicznej Zakładu nie znajduje swego miejsca w dotychczasowej literaturze dotyczącej Ossolineum.

Słowa kluczowe: Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Lwowie, Lwów, kuratoria ekonomiczna Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, Ledóchowscy, dziecko nieślubne, dziecko legitymowane, spór sądowy

Inspiracją do napisania niniejszego szkicu była glosa do dwóch orzeczeń Sądu Najwyższego autorstwa prof. Maurycego Allerhanda opublikowana latem 1937 r. na łamach lwowskiego czasopisma „Głos Prawa”¹. Orzeczenia owe dotyczyły sporu pomiędzy dwoma przedstawicielami rodu Ledóchowskich, którego przedmiotem było objęcie kuratorii ekonomicznej Zakładu Na-

¹ Zob. *Orzeczenie Sądu Najw. w przedmiocie prawa kuratorii Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Lwowie*, „Głos Prawa” 1937, nr 5–6, s. 294–311 – z glosami Maurycego Allerhanda, także jako osobna nadbitka, Lwów 1937.

rodowego im. Ossolińskich we Lwowie. Spór ów trwał od 1931 do 1937 r. Co ciekawe, pominął go zupełnie w swojej powieści o rodzinie Mieczysław Ledóchowski, ten, który ostatecznie stał się „zwycięzcą”, a tym samym ostatnim kuratorem ekonomicznym Zakładu Narodowego im. Ossolińskich². Próżno szukać też o nim opracowań w bogatej literaturze na temat Zakładu Narodowego im. Ossolińskich.

O kuratorii ekonomicznej

Kuratoria ekonomiczna Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Lwowie jest chyba najbardziej zapomnianą instytucją spośród tych, które przewidział i ukształtował Józef Maksymilian Ossoliński. Dlaczego tak się stało? Być może dlatego, że jej rola w długiej historii Ossolineum była stosunkowo mało istotna, choć pierwotnie zdawała się najważniejsza, bo zabezpieczająca byt Zakładu.

Prapoczątki omawianej instytucji sięgają pierwszych inicjatyw Józefa Maksymiliana Ossolińskiego, czyli 1804 r., kiedy to zawarł on układ z ordynatem Stanisławem hr. Zamoyskim w sprawie założenia publicznego księgozbioru w Zamościu. Skutki owego układu miały się ziścić po śmierci Ossolińskiego³. Oderwanie – w następstwie epizodu Księstwa Warszawskiego – Zamojszczyzny od Austrii spowodowało, że „plany zamojskie” Ossolińskiego stały się nieaktualne. W 1809 r. pojawił się pomysł, aby siedzibą był obwodowy Tarnów, ale ten zamiar również nie został zrealizowany... Trzecim wskazaniem stał się stołeczny Lwów...

W wystawionym przez Ossolińskiego w 1804 r. dokumencie pt. *Urządzenie Biblioteki Publicznej w Zamościu*, datowanym 16 września (Wola Mielecka) i 26 września (Łańcut) 1804 r., przewidziano istnienie dwóch urzędów – § III–IV: bibliotekarza (mającego „mieć dozór i rząd Biblioteki”) i kustosa (pomocnika bibliotekarza i jego „legalnego” zastępcy)⁴. Natomiast w pochodzącej z 1809 r. *Oryginalnej pierwiastkowej ustanowie Biblioteki imienia Ossolińskich w obwodowym mieście Tarnowie założonej przez czytamy już o urzędzie „Kuratora czyli Opiekuna Biblioteki” i to w § II – następującym po*

---

² M. Ledóchowski, ...*aby pozostał nasz ślad: dzieje rodu Ledóchowskich*, Towarzystwo Przyjaciół Ossolineum, Wrocław 2002, passim.

³ *Zakładu Narodowego imienia Ossolińskich ustawy, przywileje i rzeczy dziejów jego dotyczące*, zebrał i wydał W. Bruchnalski, Lwów MCMXXVIII [1928].

⁴ *Urządzenie Biblioteki Publicznej w Zamościu* [w:] *Zakładu Narodowego imienia Ossolińskich ustawy, przywileje...*, s. 6–13.

§ I, w którym opisane zostały dobra przeznaczone na Ogólny Fundusz Biblioteki. Ossoliński przewidywał tu, że kuratorem Biblioteki będzie – „po zejściu mego imienia” – potomek Stanisława hr. Zamoyskiego według zasad primogenitury – po ojcu najstarszy syn, a po bezpotomnej śmierci najbliższy krewny męski „tej samej familii i dzielnicy, póki iey stanie”, a w dalszej kolejności potomkowie męscy Ignacego Leduchowskiego (sic!), kawalera Wielkiego Krzyża Orderu Cesarskiego Leopolda, w przypadku zaś wymarcia tejże familii – kolejne rody⁵. Ów „Leduchowski” to zapewne Ignacy Hilary Halka-Ledóchowski herbu Szaława (1789–1870), wsławiony po stronie austriackiej w wojnie z armią Napoleona, ale potem dzielnie walczący w armii Księstwa Warszawskiego przeciwko Rosji, a w czasie powstania listopadowego bohater-ski komendant Twierdzy Modlin.

Gdy kilka lat później Ossoliński przygotowywał *Ustanowienie familijne Biblioteki Publicznej pod imieniem Ossolińskich we Lwowie*, Ledóchowskich także przewidział wysoko (ale nie tak wysoko jak w *Ustawie z 1809 r.*), a urząd kuratora określił równie szeroko jak w *Oryginalnej pierwiastkowej ustanowie biblioteki z 1809 r.* Rzeczony *Ustanowienie familijne* Ossolińskiego pochodziło z 18 października 1816 r., a przez cesarza Franciszka I zostało zatwierdzone 4 czerwca 1817 r. Przewidywało ono w § 2, że najważniejszym organem „Biblioteki Ossolińskich” będzie „kurator Biblioteki Ossolińskich”⁶. W § 4 Ossoliński ustalił, że dobra (wskazane w § 3⁷), z których dochód przeznaczyl na utrzymanie i uposażenie Biblioteki, „posiadanemi być mają na wieczne czasy przez Biblioteki kuratora”, którego sposób powoływania opisał w kolejnych paragrafach (§ 12 i nast.). Zgodnie z treścią § 12 w osobnym kodycyli wskazał familie powołane do kuratorii. Przewidywał, że kurator Biblioteki nie tylko będzie posiadał wskazane dobra, ale uzyska też prawo mieszkania przy Bibliotece. Ossoliński opisał szczegółowo procedurę wprowadzania na urząd kuratora Biblioteki (§§ 17–23), odebrania przysięgi w obliczu sądu (pierwotnie Sądu Szlacheckiego, a po reformie lat 50. XIX w. Sądu Krajowego, zaś w II RP Sądu Okręgowego), kontroli i nadzoru, możliwości zrzeczenia

⁵ Zob. *Oryginalna pierwiastkowa ustanowa Biblioteki imienia Ossolińskich w obwodowym mieście Tarnowie założyc się mającej [w:] Zakładu Narodowego imienia Ossolińskich ustawy, przywileje..., § II – s. 20–23.*

⁶ *Ustanowienie familijne Biblioteki Publicznej pod imieniem Ossolińskich we Lwowie [w:] Ustawy Zakładu Narodowego imienia Ossolińskich, Lwów 1935, s. 6.*

⁷ Czyli w myśl § 3 dobra dziedziczne „Wola Mielecka z Piątkowcem z klucza zgórskiego, składającego się z folwarków: Stary Dwór, Giełda, Przybysz, Partyń, Schabowiec, i wsiów: Izbiska, Jamy, Podlesie, Podborze, Pień, Wilcza Wola, Grzybów i innych posiadłości w cyrkule tarnowskim, częścią z włości Strzelce i Widów, z częścią Michali, w cyrkule bocheńskim położonych”.

się kuratorii oraz przesłanek odebrania jej konkretnemu uprawnionemu. Wskazał też kompetencje kuratora, nie tylko gospodarcze, ale i literackie. Zwierzchność kuratora została wyraźnie wskazana w § 35–36, gdzie jest mowa o kompetencjach dyrektora i kustosza (jego zastępcy). Pozostawali oni pod zwierzchnością kuratora Biblioteki, któremu też przysięgali posłuszeństwo – w przysiędze (§ 36). Jako ciało nadzorcze Ossoliński przewidział dwóch reprezentantów potomności powoływanych przez sąd w określonej procedurze⁸.

Po podpisaniu *Układu hr. Ossolińskiego z JO. księciem Henrykiem Lubomirskim* w Wiedniu 25 grudnia 1823 r. doszło do podziału Kuratorii Biblioteki na kuratorię ekonomiczną „t.j. posiadanie i administrację dóbr bibliotecznych” oraz kuratorię literacką, „czyli zawiadowanie Ustanowieniem literackim”⁹. W § 3 *Układu hr. Ossolińskiego z JO. księciem Henrykiem Lubomirskim* uzasadniono motywy przekazania większości dotychczasowych kompetencji Kuratorii Biblioteki Lubomirskiemu i jego następcom. Trzeba podkreślić, że od *Układu z Lubomirskim* należy mówić wyraźnie o powstaniu kuratorii ekonomicznej w kształcie znanym z kolejnych ponad stu lat. Stan przewidziany w *Układzie* został uściślony w *Akcie dodatkowym do ustawy fundacyjnej z 15 stycznia 1824 r.* Ossoliński wskazał w § 1, że w myśl *Ustanowienia z 1816 r.* kuratoria miała cel podwójny: literacki i ekonomiczny, ma dwa wydziały, dlatego można ją podzielić na dwa urzędy. W ten sposób wyodrębnił „kuratorię wydziału literackiego” i „kuratorię wydziału ekonomicznego”¹⁰. Większość kompetencji dotychczasowej Kuratorii Biblioteki przekazał kuratorii literackiej. Wiązało się to oczywiście z faktem, że kuratorem owym miał zostać książę Lubomirski i jego potomkowie, w zamian za wniesienie do Zakładu swoich pokaźnych zbiorów bibliotecznych i muzealnych.

Z tego samego co *Akt dodatkowy* dnia pochodzi zapowiedziany jeszcze w *Ustanowieniu z 1816 r.* Kodycył Ossolińskiego, w którym wskazał on familie powołane do posiadania dóbr bibliotecznych i tym samym pełnienia urzędu „kuratora wydziału ekonomicznego”. W pierwszej kolejności wyznaczył Teodora Broniewskiego (syna swojej ciotki Anieli z Ossolińskich Broniewskiej). Po wygaśnięciu męskich potomków następstwo przewidział dla rodziny Baierów (pochodzących od ciotki macierzystej – Teresy z Szaniawskich Baierowej), a dalej dla rodziny Korzeniowskich (z drugiej ciotki macierzystej). W razie wymarcia męskich potomków wskazanych familii Ossoliński oświadczał: „zacho-

⁸ Mieli m.in. prawo do mieszkania bezpłatnego przy Bibliotece, podobnie jak kurator.

⁹ *Układ hr. Ossolińskiego z JO. księciem Henrykiem Lubomirskim* [w:] *Ustawy Zakładu Narodowego imienia Ossolińskich...*, s. 30–35.

¹⁰ *Akt dodatkowy do ustawy fundacyjnej* [w:] *Ustawy Zakładu Narodowego imienia Ossolińskich...*, s. 46.

wuję prawo równego następstwa na kuratorją ekonomiczną imieniowi mojemu Ossolińskich, trwającemu dzisiaj w dwóch dzielnicach, to jest w dzielnicy JW. Józefa hrabi Ossolińskiego, kasztelana podlaskiego, i ś.p. Jana Ossolińskiego, starosty drohickiego, prezesa Sądów Apelacyjnych byłego Księstwa Warszawskiego”¹¹. Dopiero w braku męskiego potomka we wskazanych rodzinach, a przede wszystkim wśród Ossolińskich, nastąpić miały wyznaczone do kuratorii ekonomicznej „dzielnicie familij” dalej spokrewnionych lub w inny sposób powiązanych. W pierwszej kolejności wskazał tu Ossoliński Ledóchowskich, „w synach Antoniego Leduchowskiego [sic!], byłego kawalera orderu ś. Leopolda, przez wzgląd na najbliższe ich pochodzenie od sławnej pamięci Jerzego, S.P.R. i na Ossolinie księżęcia Ossolińskiego, kanclerza w. Korony Polskiej”¹².

Szerokie uprawnienia do kierowania Zakładem Ossoliński przekazał kuratorii wydziału literackiego. Kuratorzy literaccy mieli w swoich kompetencjach określania struktury organizacyjnej Zakładu, mianowanie urzędników oraz swobodne decydowanie o wydatkach Zakładu. Czasami w literaturze przyjmuje się, że większość kompetencji kuratorów literackich dotyczyła sfery rozwoju naukowego, w tym gromadzenia zbiorów, ale też wydawania książek i czasopism. Tymczasem kurator literacki, czyli Lubomirski, miał – jak wskazano – dużą władzę w sprawach majątkowych oraz administracyjnych. O wiele bardziej uprawniona wydaje się zatem teza, że w następstwie układu Ossolińskiego z księciem Henrykiem Lubomirskim doszło do przekształcenia Kuratorii Biblioteki w „kuratorię wydziału literackiego” oraz wyodrębnienia – wyłącznie dla zarządu dobrami fundacyjnymi i z tego tytułu wspierania Zakładu określonymi kwotami – „kuratorii wydziału ekonomicznego”, czyli kuratorii ekonomicznej. Warto dodać, że zarówno kuratorzy literaccy, jak i kuratorzy ekonomiczni za swą pracę nie pobierali wynagrodzenia. Kuratorzy ekonomiczni mieszkali w siedzibie kuratorii, czyli w dworze Przybysz w dzisiejszej gminie Radomyśl Wielki¹³, zaś kuratorzy literaccy

¹¹ Kodycyl Ossolińskiego [w:] *Ustawy Zakładu Narodowego imienia Ossolińskich...*, s. 39–40.

¹² Tamże, s. 40. W dalszej kolejności wskazał Ossoliński kilkadziesiąt rodzin, m.in. Potockich, Krasickich, Mniszchów, Trzebińskich, Konarskich, Działyńskich, Wodzickich, Jabłonowskich, Łubieńskich, Krasieńskich, Darowskich.

¹³ Dwór Przybysz zbudowany został w XVIII w. w obrębie XVII-wiecznego parku. Budynek zwrócony fasadą na południe założono na rzucie prostokąta, z wystającymi przed ścianę południową dwoma ryzalitami i alkierzem. Zbudowany z drewna modrzewiowego, na podmurówce z cegły, miał otynkowane ściany i kryty gontem łamany dach w typie polskim. Był obiektem parterowym. Wnętrza, przykryte płaskimi stropami, nie posiadały żadnej dekoracji. W kilku salach znajdowały się natomiast klasycystyczne kominki. Architekturę dworu cechowała zwarstość i jednorodność koncepcji, zrealizowanej z pełną konsekwencją. Na początku XIX w. dwór wraz z kluczem dóbr był własnością Ossolińskich. To w Przybyszu i Woli Mieleckiej Ossoliń-

mieli prawo do bezpłatnego mieszkania w głównym gmachu Ossolineum we Lwowie¹⁴.

Kolejne lata, dziesiątki lat, obfitowały w liczne konflikty, zaniedbania, nadużycia dotyczące zarówno kuratorii literackiej, jak i ekonomicznej. Nie miejsce na ich szerszą prezentację. Celem opracowania – z konieczności skrótownego – jest wszak pewien spór prawny (czy tylko prawny?) o kuratorię ekonomiczną Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, który miał miejsce po śmierci w 1930 r. kuratora ekonomicznego Michała Baiera¹⁵. Trzeba też pamiętać, że – wbrew głosom literatury z minionego okresu – kuratorzy odegrali pozytywną rolę w rozwoju Zakładu Narodowego.

Przyczyny sporu o kuratorię

Maksymilianowi Ossolińskiemu zależało, aby kuratorię ekonomiczną Zakładu sprawowali przedstawiciele wskazanych rodów, zawsze najstarszy męski przedstawiciel danego rodu – wg zasady primogenitury¹⁶. Po śmierci ostatniego męskiego potomka w rodzinie powoływani mieli być w ten sam sposób przedstawiciele kolejno wymienionych przez Ossolińskiego rodów. Jak wskazano, w pierwszej kolejności mieli to być Broniewscy, potem Baierowie, Korzeniowscy, dalsi krewni z Ossolińskich, wreszcie Ledóchowscy. Przez pierwsze dziesięciolecia kuratorię ekonomiczną sprawowali Broniewscy, ale nie wywiązywali się w pełni ze swoich obowiązków, co prowadziło do konfliktu. Najgorszą kondycję dobra fundacyjne przedstawiały za kuratorii Antoniego Broniewskiego, który swoją niegospodarnością doprowadził je do stanu dewastacji. Władze nadzorcze usunęły go za to w 1886 r. ze stanowiska, a pięć lat później tymczasowym zarządcą dóbr, decyzją Namiestnictwa, został kurator literacki Andrzej Lubomirski, który funkcję tę sprawował do 1913 r.¹⁷ Po-

---

ski magazynował cenne książki, zanim jeszcze ustanowił fundację, na której utrzymanie przeznaczył dochody z klucza zgórskiego i folwarków w Woli Mieleckiej i Piątkowcu. Wkrótce Ossoliński zdobył miejsce dla zbiorów we Lwowie. W Przybyszu pozostała natomiast siedziba kuratorii ekonomicznej.

¹⁴ Na temat Lubomirskich oraz osób z kierownictwa Ossolineum zob. m.in. *Portrety ossolińskie. Antologia wspomnień*, wybrał, opracował i biogramami opatrzył E. Adamczak, Wrocław 1992.

¹⁵ ZNOss, Dział Rękopisów (*Manuscripta Instituti Ossoliniani*), sygn. III 13766, k. 287.

¹⁶ Zob. *Orzeczenie Sądu Najw. w przedmiocie prawa kuratorii Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Lwowie...*, s. 294.

¹⁷ Szerzej zob. *Sprawa kuratorii ekonomicznej Zakładu Narodowego im. hr. Ossolińskich*, ZNOss, Dział Rękopisów, sygn. III 13766, k. 273–286.

dźwignął on dobra fundacyjne do stanu na tyle dobrego, że przynosiły Zakładowi dochody. Lubomirski spotkał się jednak z licznymi zarzutami, że działa wbrew woli fundatora, który wyraźnie rozdzielił dwie kuratorie, by ich nie łączyć w jednym ręku.

W 1913 r. ostatecznie przywrócono kuratora ekonomicznego. Nie sięgnięto już po ród Broniewskich. Powołano natomiast przedstawiciela kolejnego rodu wskazanego przez fundatora – Baierów. W ten sposób kuratorem ekonomicznym został Michał Baier. Sprawował on swoją funkcję do śmierci, która nastąpiła 9 czerwca 1930 r. Nie pozostawił męskiego potomka. Nikt nie zgłosił się z rodziny Korzeniowskich ani też z dalszych krewnych Ossolińskich. Kolejni byli Ledóchowscy, a dokładnie pochodzący od Antoniego Bartłomieja Ledóchowskiego (1755–1835), syna Franciszka.

Z tej to linii do objęcia kuratorii zgłosił się emerytowany generał Wojska Polskiego, a wcześniej pułkownik ułanów w wojsku austriackim Mieczysław Wincenty Ledóchowski (1858–1935)¹⁸. Był on synem Antoniego Franciszka (1832–1885) oraz Izabeli z bar. Zassner v. Spitzenberg (1836–1887), wnukiem Józefa Zachariasza (1786–1859), a prawnukiem wspomnianego przez Ossolińskiego Antoniego Bartłomieja. W małżeństwie z Franciszką Ledóchowską miał dwóch synów: Antoniego Marię (1895–1972), oficera marynarki i wykładowcę szkoły morskiej w Tczewie, oraz Mieczysława (1904–1964), inżyniera agronomii.

Początkowo wydawało się, że wszystko przebiega zgodnie z wolą fundatora oraz zgodnie z prawem, czyli polską regulacją z 1919 r. oraz regulacjami wewnątrzzakładowymi¹⁹. W szybkim tempie Mieczysław Ledóchowski został poparty przez kuratora literackiego Andrzeja Lubomirskiego, przez sprawującego nadzór nad fundacją Sąd Okręgowy we Lwowie. Rozpoczęły się też przygotowania do wprowadzenia go w zarząd dobrami zakładowymi²⁰.

W tym czasie, w dniach 6 i 7 września 1930 r., w Mielcu odbyło się „rozpatrzenie stosunków majątkowych” pozostałych po śp. Michale Baierze.

---

¹⁸ Na temat Ledóchowskich zob. M. Ledóchowski, *...aby pozostał nasz ślad: dzieje rodu Ledóchowskich...*

¹⁹ Na temat nadzoru nad fundacjami w ówczesnej Polsce zob. W.E. Rappe, *Systemy nadzoru nad fundacjami w ustawodawstwie obowiązującym na ziemiach Polski w świetle prawa porównawczego*, Lwów 1933.

²⁰ W literaturze upraszcza się sprawę przejścia kuratorii ekonomicznej: zob. m.in. M. Gałyga, *Status Zakładu Narodowego im. Ossolińskich w okresie zaborów i w latach międzywojennych*, „Czasopismo Zakładu Narodowego imienia Ossolińskich” 1992, t. 1, s. 21–44. Jeszcze bardziej sprawę uprościł Mieczysław Ledóchowski, o czym była już mowa. Zob. M. Ledóchowski, *...aby pozostał nasz ślad: dzieje rodu Ledóchowskich...*, s. 156 i 202.

Obecni byli: hr. Mieczysław Wincenty Ledóchowski (generał), hrabia Antoni Ledóchowski (jego syn), hr. Mieczysław Ledóchowski (drugi syn), adwokat dr Mikołaj Bilik, jako pełnomocnik Andrzeja księcia Lubomirskiego (był on także radcą prawnym Ossolineum), Józef Rydel („uproszony znawca ekonomiczny”), inspektor Gańczakowski (znawca leśnictwa), radca województwa Dobrzański, Feliks Dołżycki (dyrektor lasów fundacyjnych) i jako zastępca spadkobierców po śp. Michale Baierze – Stanisław Linowski (Zofii z Chądzyńskich Linowskiej zam. w Zięblicach, pow. Kazimierza Wielka oraz Hanny z Chądzyńskich Pestkow[ski]ej, zam. w Ozorzynie, pow. Babiak). W czasie owego rozpatrzenia określono pretensje Ossolineum do śp. Baiera, a w konsekwencji do jego spadkobierców. Spadkobiercy nie mieli jednak żadnych funduszy na spłacenie pretensji Ossolineum, które opiewały łącznie na kwotę 62 886 zł – przy czym zaległości w zapłacie podatków wyniosły 30 000 zł, w związku z czym Urząd Skarbowy zajął meble w dworze w Przybywszu oraz inwentarz żywy i martwy, a ponadto przeciwko dzierżawcom Urząd Skarbowy za podatki w kwocie 17 887 zł zajął krescencję²¹ oraz inwentarze. Do tego dochodziły inne zaległości, w tym w opłatach na cele Zakładu. Spadkobiercy Michała Baiera przedstawili pretensję na kwotę 50 553 zł, na co składały się nakłady na las oraz gospodarstwo – tu zarybienie stawów, dwanaście wołów, czynsze i inne. Przyjęto, że spadkobiercy Michała Baiera nie mają obowiązku pokrycia niedoboru w kwocie 12 133 zł. Jak wskazano, „Hr. Mieczysław Leduchowski tymczasowy administrator dóbr fundacyjnych jako najbliższy oczekiwacz na kuratorię ekonomiczną tej fundacji oświadcza dla wiadomości spadkobierców po śp. Michale Baierze a w szczególności pani Zofii z Chądzyńskich Linowskiej [...] i pani Hanny z Chądzyńskich Pestkowskiej²² [...], że z uwagi na to, że te spadkobierczynie nie otrzymały po swym wuju zmarłym kuratorze zgoła żadnego majątku nie ma nawet na pamiątkę i że zarządzenia ich wykonano przez p. Stanisława Linowskiego wyszły niewątpliwie na korzyść fundacji i zapobiegły sporom i nieporozumieniom, że przeznaczył dla tych spadkobierczyń kwotę 10 000 zł wypłacalną dla każdej z nich w połowie w okresie najwyżej 3 lat po zatwierdzeniu go tj. oświadczającego w charakterze kuratora ekonomicznego i naturalnie pod warunkiem, że to zatwierdzenie przez powołane do tego władze nastąpi”²³.

Tymczasem – zanim Mieczysław został wprowadzony na urząd – 28 października 1931 r. zgłosił się inny pretendent do kuratorii ekonomicznej – Sta-

²¹ Czyli plony zebrane w gospodarstwie w ciągu jednego roku.

²² Tu podano „Pestkowskiej”, zaś wcześniej „Pestkowej”. Poprawnie: „Pestkowskiej”.

²³ ZNOss, Dział Rękopisów (*Manuscripta Instituti Ossoliniani*), sygn. III 13766, k. 287.

niśław Ledóchowski (1885–1957), krewny gen. Mieczysława Ledóchowskiego. Mimo to wprowadzenie Mieczysława Wincentego na urząd odbyło się. Procedura rozpoczęła się 26 października 1931 r.²⁴ Niewstrzymanie dalszych kroków spowodowało, że Stanisław skierował sprawę na długą drogę sporu sądowego, obfitującego w wiele zwrotów akcji.

Czy spór wyłącznie prawny?

Problem prawny związany z opisaną sprawą wiąże się z prawami dzieci nieślubnych, czyli naturalnych, a ściślej – dzieci naturalnych legitymizowanych potem przez zawarcie małżeństwa przez matkę z ojcem naturalnym dziecka.

Stanisław Ledóchowski zgłosił swoją kandydaturę jako bliższy krewny – według zasady primogenitury – wskazanego przez Józefa Maksymiliana Ossolińskiego Antoniego Bartłomieja Ledóchowskiego. Był on (Stanisław Ledóchowski) synem Jana Nepomucena (1856–1918), wnukiem Jana Józefa (1825–1894), prawnukiem wspomnianego Józefa Zachariasza i praprawnukiem Antoniego Bartłomieja. Zgodnie z zasadami primogenitury powoływany jest najstarszy ze wskazanego rodu w danym stopniu pokrewieństwa i jego zstępni. I tak cofnąć się musimy do Józefa Zachariasza (1786–1859), czyli wspólnego przodka kandydatów do kuratorii ekonomicznej – Stanisława i Mieczysława. Otóż miał on z Marią Rozalią Zakrzewską (1799–1863) czterech synów: Juliana Antoniego (1820–1859), zmarłego bezpotomnie, Mieczysława (1822–1902), dostojnika kościelnego i kardynała, wspomnianego Jana Józefa, dziadka Stanisława, oraz również wspomnianego Antoniego Franciszka, ojca drugiego z kandydatów²⁵. Zasadnicza kwestia to ustalenie primogenitury... Nie jest to skomplikowane. Starszym spośród synów Józefa Zachariasza był Jan Józef i to on oraz jego zstępni mieli pierwszeństwo – aż do wymarcia męskich zstępnych – przed innymi krewnymi.

Jan Józef miał z Melanią Marią z d. Kossowicz (1827–1904) dwóch synów: Mieczysława Ludwika (1852–1915), który nie miał męskiego potomka (przysposobił krewnego z linii wołyńskiej Ledóchowskich – Aleksandra, ur. 1880, oraz Jana Nepomucena. Tu wskazać należy, że przysposobienie nie powodowało, że wchodziło się w prawa dzieci zrodzonych w małżeństwie²⁶. Jan Nepomu-

---

²⁴ ZNOss, Dział Rękopisów (*Manuscripta Instituti Ossoliniani*), sygn. II 13311.

²⁵ Zob. M.J. Minakowski, *Genealogia potomków Sejmu Wielkiego*, <http://www.sejm-wielki.pl/b/14.63.171>.

²⁶ Zgodnie z art. 313 Kodeksu Cywilnego Królestwa Polskiego „Przysposobiony nie przestaje być członkiem rodziny, do której z urodzenia należy, i zachowuje w niej wszystkie prawa”.

cen miał dwie żony. Z pierwszą, Julią z Doroszyńskich, nie miał potomstwa. Z drugą natomiast, Zofią z d. Koster, miał syna Stanisława – rzeźbionego kandydata do kuratorii ekonomicznej, urodzonego w 1885 r., oraz córkę Izabelę (1898–1982), potem Strońską²⁷. Problem w tym, że Stanisław był nieślubnym dzieckiem Jana Nepomucena i Zofii Koster, legitymowanym do Ledóchowskich następnym zawarciem małżeństwa przez matkę z biologicznym ojcem.

Mimo iż Stanisław przedstawił swój rodowód oraz wyjaśnił kwestie legitymacji, to ciała kontrolno-zarządzające (Sąd Okręgowy we Lwowie w uchwale z 8.10.1931 i 25.10.1931, a także kurator literacki i reprezentacja potomności Zakładu Narodowego im. Ossolińskich) pozostawały przy stanowisku, że jedynym spełniającym wymagania kandydatem jest gen. Mieczysław Ledóchowski. Sąd Okręgowy we Lwowie uznał, że gen. Mieczysław Ledóchowski jest uprawniony do objęcia funkcji kuratora ekonomicznego, gdyż niezbitcie wykazał swoje pochodzenie. Wyjaśnień Stanisława Ledóchowskiego sąd nie przyjął, odsyłając go na drogę sądową (proces cywilny). Tak też się stało.

Stanisław Ledóchowski pozwał Mieczysława Ledóchowskiego do Sądu Okręgowego we Lwowie. W żądaniu pozwu domagał się „przyznania prawa pierwszeństwa przed pozwanym do objęcia urzędu kuratora ekonomicznego Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Lwowie wraz z prawem do pożytków przywiązanych do tegoż stanowiska od daty wprowadzenia pozwanego na ten urząd”, a także uznania, że uchwała Sądu Okręgowego z 8.10.1931 i 25.10.1931, którą uznano Mieczysława Ledóchowskiego za uprawnionego do objęcia funkcji kuratora ekonomicznego, jest „nieszkodzącą prawom powoda, zaś objęcie i pełnienie urzędu kuratora ekonomicznego Fundacji i Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Lwowie za nieważne i skutków prawnych pozbawione oraz poleca usunąć pozwanego z wyżej wymienionego urzędu, natomiast wprowadzić na ten urząd powoda”²⁸.

Przeciwko owemu pozwowi Mieczysław Ledóchowski podniósł, że żądanie Stanisława Ledóchowskiego jest niedopuszczalne „dla braku interesu w ustaleniu”, a ponadto wskazał, że Stanisław urodził się jako nieślubny syn Zofii Koster. Podkreślił też, że choć Jan Nepomucen zawarł kilka lat później

---

Nieco inaczej sprawę tę regulowały §§ 182–184 austriackiego kodeksu cywilnego – Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch, dalej: ABGB (w tym przypadku niemającego zastosowania), ale i tak – co do zasady – nie powodowały wejścia przysposobionego w pełni praw dziedzica zrodzonego w małżeństwie.

²⁷ W *Genealogii* Minakowskiego występują błędy. Nie uwzględniono drugiej żony Jana Nepomucena. Por. M. Ledóchowski, *...aby pozostał nasz ślad: dzieje rodu Ledóchowskich...*, s. 80.

²⁸ *Orzeczenie Sądu Najw. w przedmiocie prawa kuratorii Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Lwowie...*, s. 295.

związek małżeński z Zofią Koster, to nie uznał nigdy Stanisława za swojego syna... Było to o tyle wątpliwe, że zawarcie związku małżeńskiego przez matkę z ojcem biologicznym jej dziecka nieślubnego legitymizowało owo dziecko *ex lege*. Wynikało to wprost z § 161 ABGB²⁹.

Stanisław Ledóchowski został jednak przez lwowski sąd zmuszony do wykazania swojego prawa. Dlatego też w Sądzie Okręgowym w Warszawie³⁰ wytoczył powództwo przeciwko swej matce Zofii Ledóchowskiej z d. Koster oraz Mieczysławowi Ledóchowskiemu o uznanie go za uprawnionego syna Jana Nepomucena Ledóchowskiego. Wytoczenie przez Stanisława powództwa w Warszawie spowodowało, że lwowski spór o kuratorię ekonomiczną Ossolineum został zawieszony.

W dniach 9–10 marca 1934 r.³¹ wydany został wyrok Sądu Okręgowego w Warszawie, w którym orzeczono, że powód (Stanisław Ledóchowski) urodzony 18/30 stycznia 1885 r., naturalny syn Zofii Koster, jest przez zamążpójście jej za ojca nieślubnego dziecka uprawnionym synem Jana Nepomucena Ledóchowskiego i Zofii Koster. Pozwany (Mieczysław Ledóchowski) nie mógł odtąd odmawiać powodowi (Stanisławowi) stanu dziecka ślubnego. Odtąd Stanisława uznano za „uprawnionego syna Jana Nepomucena Ledóchowskiego”³².

W związku z wyrokiem Sądu Okręgowego w Warszawie Sąd Okręgowy we Lwowie w dniu 5 kwietnia 1935 r. orzekł zgodnie z żądaniem powoda (Stanisława), przypominając też – z powodu miejsca siedziby Zakładu oraz miejsca położenia dóbr nieruchomości przynależnych fundacji – że z § 161 ABGB również jasno wynika, że należy powoda traktować jako dziecko ślubne (odnosząc się w ten sposób do wątpliwości dotyczących prawa właściwego do przesądzenia o statusie Stanisława Ledóchowskiego – Kodeks Cywilny Królestwa Polskiego, art. 281–297, na podstawie których orzekł sąd warszawski³³, czy § 161 ABGB).

---

²⁹ Stanowi on o uprawnieniach dzieci naturalnych (nieślubnych): § 161. „Dzieci nie urodzone w małżeństwie, które atoli w skutek następnego małżeństwa ich rodziców wchodzą do familji, uważane będą wraz z ich potomstwem za dzieci prawe; nie mogą jednak zaprzeczać pierworództwa i innych już nabytych praw dzieciom prawnym, urodzonym z innego małżeństwa, które tymczasem istniało”.

³⁰ Właściwym ze względu na przedmiot orzeczenia.

³¹ Sygn. I C 455/33 lub I C 465/33 – w dwójnasób podawany zapis.

³² *Orzeczenie Sądu Najw. w przedmiocie prawa kuratorii Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Lwowie...*, s. 295.

³³ Art. 291 stanowił: „Dzieci nie w małżeństwie zrodzone, wyjąwszy zrodzone w związku kazirodzkim lub cudzołożnym, mogą być uprawnionymi przez małżeństwo ich rodziców następnie zawarte, jeżeli ci przed małżeństwem prawnie je uznali, lub gdy je przy spisaniu aktu małżeństwa uznają, albo w ciągłym posiadaniu stanu dzieci prawych zostawiają”. Kolejne uchwa-

Wyrok z 5 kwietnia 1935 r. został zaskarżony 6 czerwca 1935 r. przez pełnomocnika Mieczysława Wincentego wniesieniem apelacji do Sądu Apelacyjnego we Lwowie. Zanim jednak ta została rozpatrzona, pozwany Mieczysław zmarł (23 lipca 1935 r.). Jego bezpośredni i pierwszy męski zstępny, Antoni Maria (1895–1972), oficer marynarki wojennej i handlowej, nie wstąpił w spór, a tym samym nie stał się kandydatem do objęcia kuratorii. W pierwszym związku małżeńskim z Matyldą von Warnesius (1894–2000) miał on jednak syna Mieczysława, urodzonego w 1920 r., i to on, wówczas małoletni – piętnastolatek, został wskazany jako kandydat na kuratora ekonomicznego Ossolineum. Dlaczego tak?

Pojawił się nowy argument w sporze ze Stanisławem – prawa nabyte we wcześniejszym pokoleniu. Co prawda argument ów nie bardzo pasował do sytuacji, gdyż – ze względu na toczący się spór sądowy – nabycie kuratorii przez gen. Mieczysława Wincentego Ledóchowskiego było wzruszalne, ale – o dziwo – był podnoszony.

Wróćmy jednak do dalszej batalii sądowej. Sąd Apelacyjny we Lwowie uznał, że apelacja wniesiona przez Mieczysława Wincentego jest skuteczna także po jego śmierci, gdyż doszło do zastępstwa przez zstępnego. Małoletni Mieczysław, działając przez tego samego pełnomocnika co dziadek, adw. dr. Karola Cz., 15 grudnia 1935 r. przedstawił sądowi wniosek o udzielenie mu prawa ubogich, i takowe uzyskał. Skutek tego był taki, że został zwolniony od wniesienia opłat od skargi apelacyjnej, których nie uiścił jego dziadek.

Mimo niewątpliwych uchybień proceduralnych – na co wskazywał pełnomocnik powoda adw. Alfred Kielski (z Warszawy) – Sąd Apelacyjny rozpatrzył merytorycznie skargę apelacyjną i uznał, że Stanisław Ledóchowski „nie dostarczył dostatecznego dowodu na to aby był legitymowanym synem Jana Nepomucena Ledóchowskiego i Zofii Koster Ledóchowskiej, że dzieci legitymowane nie mają w ogóle prawa do urzędu kuratora ekonomicznego, wreszcie, że powód prawa swoje do tego urzędu, o ileby mu nawet przysługiwały, utracił przez to, że w ustawowym terminie praw tych nie zgłosił”³⁴.

Od wyroku Sądu Apelacyjnego powód (Stanisław) wniósł skargę kasacyjną do Sądu Najwyższego. Sąd dokładnie zbadał sprawę. Przeanalizował zapisy

---

ły Senatu Rządzącego, orzeczenia sądów oraz doktryna uznały, że nie musi istnieć wyraźna czynność uznania dziecka przed zawarciem małżeństwa. Z kolei art. 294 wskazywał, że „Dzieciom przez następne małżeństwo podług art. 291 uprawnionym służą też same prawa, jakieby im służyły, gdyby były z tegoż małżeństwa zrodzone, nie ubliżając prawom przez trzecie osoby przed uprawnieniem już nabytym”.

³⁴ *Orzeczenie Sądu Najw. w przedmiocie prawa kuratorii Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Lwowie...*, s. 298.

Ustanowienia familijnego z 18 października 1816 r., a także jego akty dodatkowe, tj. *Testament* z 15 stycznia 1824 r., *Kodycył* z 15 stycznia 1824 r., *Akt dodatkowy do ustawy fundacyjnej* z 15 stycznia 1824 r. oraz *Oświadczenie względem Rakowca* z 28 października 1824 r., a także dokonał wykładni obowiązujących przepisów i jednoznacznie stwierdził, że – wbrew interpretacji Sądu Apelacyjnego we Lwowie zgodnej z zarzutami pozwanego – nie ma żadnych, ale to żadnych powodów, aby odmówić Stanisławowi Ledóchowskiemu prawa do kuratorii ekonomicznej, a zawiąła próbę wykazania przez pozwanego, że wola Ossolińskiego była zgodna z jego interpretacją, uznano za nijak niepopartą w materiale źródłowym i nieznajdującą uzasadnienia.

Sąd Najwyższy w uzasadnieniu stwierdził więc: „Na pytanie zatem, czy dzieci przez następcę małżeństwo rodziców legitymowane mają prawo do urzędu kuratora ekonomicznego Zakładu narodowego im. Ossolińskich we Lwowie należy dać odpowiedź twierdzącą”³⁵.

Co do kwestii podniesionej w wyroku lwowskiej apelacji, że Stanisław utracił swoje prawa do urzędu z powodu niezgłoszenia się w terminie, Sąd Najwyższy również ustosunkował się krytycznie, przypominając swoją uchwałę z 20 grudnia 1932 r., w której wyraźnie wskazał, że powód „przez swe niezgłoszenie się w terminie edyktalnym nie utracił swych praw do objęcia urzędu kuratora ekonomicznego Zakładu narodowego im. Ossolińskich we Lwowie – ponieważ powód zgłosił swe prawa w czasie, gdy na urząd kuratora ekonomicznego opróżniony po śp. Michale B. nie został jeszcze pozwany wprowadzony”³⁶. Wskazano przy tym, że stanowisko Sądu Apelacyjnego we Lwowie jest o tyle błędne, iż w powyższej sprawie wyraźnie stanowi § 20 *Aktu dodatkowego do ustawy fundacyjnej* z 15 stycznia 1824 r., z którego wynika, że nie sam akt niezgłoszenia się w terminie do objęcia urzędu kuratora ekonomicznego powoduje utratę tego prawa, lecz dopiero „wejście w posiadanie tego urzędu przez innego uprawnionego”, co nie nastąpiło w dniu zgłoszenia się powoda, czyli 28 października 1931 r. Jednak zdaniem Sądu Najwyższego Stanisław nie dopełnił jednej ważnej kwestii. Otóż nie wystarczyło być legitymowanym, zgłosić się na czas – co zachodziło po stronie powoda – ale należało jeszcze na czas wykazać swoje prawa, co z kolei nie nastąpiło, bo Stanisław udowodnił swoje prawa, dopiero przedstawiając wyrok Sądu Okręgowego w Warszawie z 9–10 marca 1934 r. – czyli niemal trzy lata po wprowadzeniu Mieczysława na urząd kuratora ekonomicznego. Sąd Najwyższy

---

³⁵ *Orzeczenie Sądu Najw. w przedmiocie prawa kuratorii Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Lwowie...*, s. 300.

³⁶ Tamże.

stanął więc na stanowisku, że wyrok Sądu Okręgowego w Warszawie z 9–10 marca 1934 r. nie może zagrażać prawom nabytym przez osoby trzecie (wszystkie osoby poza dzieckiem legitymowanym i jego rodzicami). Powołano się tu na treść art. 294 Kodeksu Cywilnego Królestwa Polskiego oraz § 20 lit. c *Aktu dodatkowego do ustawy fundacyjnej* z 15 stycznia 1824 r. Zdaniem Sądu Najwyższego przepisy te chronią pozwanego.

W związku z powyższym Sąd Najwyższy 19 kwietnia 1937 r. na podstawie art. 436 skargę kasacyjną oddalił i wyraźnie wskazał, że Stanisław w terminie zgłosił swoje roszczenie, że jako dziecko legitymowane miał prawo do kuratorii ekonomicznej, ale nie dopełnił jednej bardzo ważnej kwestii – wykazania w odpowiednim czasie swoich praw, czyli przed wprowadzeniem na urząd Mieczysława Ledóchowskiego. Sąd przyjął, że powód w odpowiednim czasie praw swych nie wykazał, a zatem je „zamilczał” – w myśl § 20 lit. c *Aktu dodatkowego* z 1834 r., z tego konsekwencjami.

Czy pogląd Sądu Najwyższego zasługuje na aprobatę? Czy z dzisiejszej perspektywy byłby uznany za sprawiedliwy? Wątpliwości pozostają, szczególnie proceduralne, ale nie tylko. Czy można uznać za skuteczne wprowadzenie na urząd Mieczysława, skoro zgłosił się w terminie konkurent? Czy fakt prowadzenia sporu nie rzutuje na skuteczność wprowadzenia na ów urząd? Jeżeli tak, to dlaczego Sąd Najwyższy w 1937 r. fakt wprowadzenia Mieczysława uznał za skuteczny, a wyrok Sądu Okręgowego w Warszawie z 1934 r., potwierdzający uprawnienie Stanisława, a więc mający charakter deklaratoryjny³⁷, za zapadły zbyt późno. Przecież tenże wyrok zapadł w związku z toczącym się sporem o kuratorię ekonomiczną Ossolineum, powinien być zatem traktowany jako element postępowania. Poza tym Stanisław posługiwał się wcześniej nazwiskiem i herbem swojego ojca Jana Nepomucena, można więc było przyjąć domniemanie, że jest uprawnionym, a wszelkie wątpliwości rozwiązać w drodze kolejnych postępowań administracyjnych i sądowych.

Wątpliwych kwestii prawnych, a i zapewne innego rodzaju, w związku z tym toczącym się przez sześć lat sporem o kuratorię ekonomiczną jest więcej, choćby natury rodzinnej, osobistej, towarzyskiej, obyczajowej. Dlaczego ludzie Ossolineum wystąpili przeciwko Stanisławowi? Niestety, brak szerszej relacji na temat Stanisława. Przez rodzinę był traktowany po macoszemu. Nie miejsce tu jednak na szczegółową analizę.

Jak wskazano na wstępie wyrok Sądu Najwyższego z 19 kwietnia 1937 r. został zgłoszony przez wybitnego prawnika, znawcę prawa i procedury cy-

---

³⁷ Nie przekonuje powołanie się przez SN na treść art. 294 k.p.c. oraz § 20 lit. c *Aktu dodatkowego*.

wilnej z Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie prof. Maurycego Allerhanda. Glosator podzielił wiele zapatrywań Sądu Najwyższego³⁸, ale nie wszystkie. Przede wszystkim zakwestionował skuteczność wyroków wydanych w sporze powoda (Stanisława) z pierwotnym pozwanym (gen. Mieczysławem) wobec kolejnego powołanego, czyli jego wnuka, gdyż – zdaniem Allerhanda – nie chodzi tu o dziedziczenie urzędu, ale o otwarcie nowej procedury wprowadzenia na urząd³⁹. Wskazał, że postępowanie należało umorzyć (jak w postępowaniu rozwodowym), a tymczasem prowadzono je dalej, dopuszczając w miejsce pozwanego osobę, której przypada kuratoria po pierwszym pozwanym (wskutek rozporządzenia fundatora). Allerhand zauważył jednak, że skoro obie strony się zgodziły, to należy traktować pozew tak, jakby od samego początku był skierowany przeciwko temu, który wstąpił w proces⁴⁰.

Na wyroku Sądu Najwyższego z 19 kwietnia 1937 r. sprawa się nie zakończyła. Pełnomocnik Stanisława złożył w Sądzie Najwyższym wniosek o sprostowanie i wykładnię wyroku z 5/19 kwietnia 1937 r. W konsekwencji owego wniosku 18 maja 1937 r. Sąd Najwyższy wydał postanowienie (C. II 239/37), w którym nie przychylił się do sugestii powoda. To orzeczenie również spotkało się z krótką glosą prof. Allerhanda, tym razem aprobującą. Profesor podkreślił w niej, że wniosek powoda w istocie zmierzał nie do sprostowania lub wykładni wyroku, ale do jego zmiany, co nie mogło nastąpić.

W związku z wyrokiem Sądu Najwyższego Sąd Okręgowy we Lwowie wydał 23 lipca 1937 r. postanowienie o przyjęciu do wiadomości zgłoszenia małoletniego Mieczysława Ledóchowskiego – dokonanego jego imieniem przez ojca i zastępcę prawnego – na urząd kuratora ekonomicznego. 10 września 1937 r. Sąd Okręgowy postanowił na podstawie § 18 *Ustawienia rodzinnego* o wprowadzeniu kuratora ekonomicznego – małoletniego Mieczysława w posiadanie dóbr powiernictwa i wyznaczeniu terminu tej czynności na 20 września 1937 r. na godz. 10 w budynku Sądu Grodzkiego w Mielcu. Tak też się stało. Kuratorem ekonomicznym został małoletni Mieczysław, który w siedzibie dóbr, w dworze Przybysz, spędzał – jak sam wspominał – jedynie

---

³⁸ Uczony podkreślił, że słusznie Sąd Najwyższy uznał, że „skutki uprawnienia dziecka nieślubnego, którego matka zawarła małżeństwo z ojcem naturalnym, oceniać należy nie według dnia zawarcia małżeństwa, lecz według daty wyroku sądowego, orzekającego, że nastąpiło uprawnienie”. Sprawa ta wydaje się kontrowersyjna – bo czy orzeczenie sądu warszawskiego nie miało charakteru deklaratywnego – choć nie spotkała się z dostatecznym odporem.

³⁹ M. Allerhand, *Glosa do wyroku SN z 19 kwietnia 1937 r.*, „Głos Prawa” 1937, nr 5–6, s. 301–309.

⁴⁰ Tamże.

wakacje w ostatnich dwóch latach przed wojną i przygotowywał się do rzeczywistego objęcia kuratorii, zaś zarząd dobrami sprawował przez kilka lat (jeszcze w trakcie sporu) jego stryj⁴¹.

Czy konflikt między Ledóchowskimi o kuratorię ekonomiczną Ossolineum miał dla nich dalsze konsekwencje? Być może, ale brak na ten temat źródeł. Z książki Mieczysława Ledóchowskiego wynika, że w czasie II wojny światowej i po wojnie stosunki pomiędzy nim a Stanisławem były poprawne, nawet przyjacielskie. Mieczysław wspominał, że Stanisław wraz z żoną Marią (z d. Trudow) oraz córką Jadwigą (ur. 1921) zostali podczas okupacji wysiedleni z Warszawy i zamieszkali – podobnie jak rodzina Mieczysława – w Lipnicy. „Wspominam to – wyznał – bo często w tym czasie odwiedzaliśmy się, a przy okazji grywaliśmy w brydża”⁴². Wskazał też, że Stanisław miał dwóch synów i córkę. Starszy syn Julian, urodzony w 1916 r., zmarł w wieku sześciu lat, drugi syn Romuald, urodzony w 1918 r., został rozstrzelany przez hitlerowców w czasie powstania warszawskiego. Wojnę przeżyła córka Jadwiga, urodzona w 1921 r., która w małżeństwie z Józefem Sobolewskim miała córkę Elżbietę (ur. 1957)⁴³.

Zakończenie

Po wojnie wznowiono działalność Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu⁴⁴, ale w zupełnie innej formule. Dobra fundacyjne zostały przejęte przez państwo i rozparcelowane. Znaczna część zbiorów pozostała we Lwowie i przekazano je wbrew woli fundatora i prawu międzynarodowemu instytucji utworzonej przez władze Związku Sowieckiego.

W 1952 r. zlikwidowano wszystkie fundacje, w tym fundację założoną przez Józefa Maksymiliana Ossolińskiego. Odtąd Ossolineum było formalnie częścią Polskiej Akademii Nauk, a wydawnictwo wyłączono z Zakładu.

W Trzeciej Rzeczypospolitej Zakład odzyskał podmiotowość prawną jako fundacja prawa publicznego, powołana mocą ustawy z dnia 5 stycznia 1995 r. o fundacji – Zakład Narodowy imienia Ossolińskich (Dz.U. 1995, nr 23, poz. 121). Na jej podstawie przyjęto statut. Przedwojenna skomplikowana

⁴¹ M. Ledóchowski, *...aby pozostał nasz ślad: dzieje rodu Ledóchowskich*, s. 178, 202.

⁴² Tamże, s. 80.

⁴³ Tamże.

⁴⁴ O okresie wojennym zob. M. Matwijów, *Zakład Narodowy im. Ossolińskich w latach 1939–1946*, Ossolineum, Wrocław 2003; tenże, *Mieczysław Gębarowicz 1893–1984*, Ossolineum, Wrocław 2013.

struktura zarządcza i organizacyjna została zmieniona. Organami Zakładu były odtąd Rada Kuratorów oraz Dyrektor. Właściwie w miejsce kuratorów (ekonomicznego i literackiego) oraz reprezentacji potomności utworzono czternastoosobową Radę Kuratorów, ale skład jej znacznie rozbudowano, pozostawiając jednak miejsce dla członka będącego „przedstawicielem założycieli Fundacji zaproszonego przez Radę Kuratorów, zgodnie ze wskazaniem zawartym w Kodycyлу Józefa Maksymiliana Ossolińskiego z 15 stycznia 1824 r.” W pierwszej kadencji Rady, która rozpoczęła działalność w grudniu 1995 r., owym „przedstawicielem założycieli Fundacji” został Mieczysław Ledóchowski – ostatni kurator ekonomiczny Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Lwowie. Tak domknęła się historia kuratorii ekonomicznej Zakładu.

Kalendarium wydarzeń

- 9 czerwca 1930 r. – śmierć kuratora ekonomicznego Zakładu Narodowego im. Ossolińskich Michała Baiera.
- 11 sierpnia 1931 r. – uchwała Sądu Okręgowego we Lwowie zapadła na wniosek kuratora literackiego Andrzeja Lubomirskiego, za zgodą reprezentantów potomności, o ustanowieniu tymczasowego administratora dóbr Zakładu.
- 17 września 1931 r. – uchwała Sądu Okręgowego we Lwowie o skierowaniu zapytania do nadzorczych władz państwowych nad fundacjami.
- 8 października 1931 r. – Uchwała Sądu Okręgowego we Lwowie w sprawie wprowadzenia Mieczysława Ledóchowskiego w posiadanie dóbr i wyznaczenie terminu na wprowadzenie w posiadanie dóbr na 26 października 1931 r.
- 25 października 1931 r. – Uchwała Sądu Okręgowego we Lwowie w sprawie wprowadzenia Mieczysława Ledóchowskiego na urząd.
- 26 października 1931 r. – rozpoczęcie procedury wprowadzania na urząd kuratora ekonomicznego Mieczysława Ledóchowskiego.
- 28 października 1931 r. – zgłasza się drugi kandydat na urząd kuratora ekonomicznego – Stanisław Ledóchowski.
– powództwo Stanisława Ledóchowskiego.
- 7 maja 1932 r. – uchwała Sądu Apelacyjnego we Lwowie.
- 20 grudnia 1932 r. – zatwierdzenie uchwały Sądu Apelacyjnego we Lwowie z 7 maja 1932 przez Sąd Najwyższy.
- 9–10 marca 1934 r. – Wyrok Sądu Okręgowego w Warszawie, w którym orzeczono, że powód (Stanisław Ledóchowski), urodzony 18/30 stycznia 1885 r., naturalny syn Zofii z d. Koster, jest przez zamążpójście jej za ojca nieślubnego dziecka uprawnionym synem Jana Nepomucena Ledóchowskiego i Zofii Koster. Wyrok ten miał powagę rzeczy osądzonej i pozwany nie mógł odtąd odmawiać powodowi stanu dziecka ślubnego.

-
- 5 kwietnia 1935 r. – wyrok Sądu Okręgowego we Lwowie uznający roszczenia Stanisława Ledóchowskiego.
- 21 kwietnia 1935 r. – Sąd Okręgowy we Lwowie nadaje wyrokowi powyższemu rygor natychmiastowej wykonalności i klauzulę wykonalności (sygn. I C 336/33).
- 6 czerwca 1935 r. – wniesienie apelacji od ww. wyroku Sądu Okręgowego do Sądu Apelacyjnego we Lwowie przez gen. Mieczysława Ledóchowskiego.
- 23 lipca 1935 r. – śmierć gen. Mieczysława Ledóchowskiego.
- 10 września 1935 r. – postanowienie Sądu Okręgowego we Lwowie w przedmiocie ustanowienia administracji tymczasowej dóbr powierniczych.
- 17 kwietnia 1936 r. – orzeczenie Sądu Najwyższego (sygn. CII 360/36) nakazujące wprowadzenie Stanisława Ledóchowskiego na urząd kuratora ekonomicznego Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Lwowie.
- 2 maja 1936 r. – postanowienia Sądu Apelacyjnego we Lwowie (sygn. I Cz 263/36 i I Cz 264/36) uchylające rygor natychmiastowej wykonalności i klauzulę wykonalności z 5 i 21 kwietnia 1935 r.
- 16 maja 1936 r. – wniosek Stanisława Ledóchowskiego do Sądu Okręgowego we Lwowie o wprowadzenie go na urząd kuratora ekonomicznego.
- 30 maja 1936 r. – Uchwała Sądu Okręgowego we Lwowie odmawiająca Stanisławowi Ledóchowskiemu wprowadzenia na urząd kuratora ekonomicznego, w związku z postanowieniem Sądu Apelacyjnego z 16 maja 1936 r.
- pełnomocnik Stanisławowa Ledóchowskiego wniósł rekurs na ową uchwałę.
- 16 czerwca 1936 r. – Sąd Okręgowy we Lwowie wezwał kuratora literackiego, dr. Andrzeja Lubomirskiego, w Przeworsku do przedstawienia sądowi w ciągu 14 dni zagadnienia ustanowienia tymczasowego administratora dóbr.
- rekurs wniesiony przez adw. Kielskiego na powyższą uchwałę.
- 11 lipca 1936 r. – postanowienie Sądu Apelacyjnego we Lwowie w sprawie rekursu Stanisława Ledóchowskiego od uchwały Sądu Okręgowego we Lwowie z 30 maja 1936 r. – rekursu nie uwzględniono, a zaskarżoną uchwałę utrzymano w mocy.
- 14 sierpnia 1936 r. – postanowienie Sądu Apelacyjnego we Lwowie w sprawie rekursu do uchwały SO z 16 czerwca 1936 – o nieuwzględnieniu rekursu i utrzymaniu w mocy uchwały.
- 9 grudnia 1936 r. – postanowienie ustanawiające – zgodnie z wolą kuratora literackiego – tymczasowym administratorem dóbr adwokata dr. Mikołaja Bilika.
- 5/19 kwietnia 1937 r. – Wyrok Sądu Najwyższego uznający, że Stanisław zgłosił się do objęcia kuratorii ekonomicznej w terminie; że miał pierwszeństwo przed gen. Mieczysławem Ledóchowskim, ale spóźnił się z wykazaniem swoich praw do kuratorii, tj. statusu dziecka ślubnego, co skutkowało nabyciem praw przez pozwanego.

- wniesienie przez pełnomocnika Stanisława Ledóchowskiego wniosku o wykładnię i sprostowanie wyroku.
- 18 maja 1937 r. – postanowienie Sądu Najwyższego (C.II 239/37) w sprawie wykładni i sprostowania wyroku, oddalające wniosek powoda.
- 23 lipca 1937 r. – postanowienie Sądu Okręgowego we Lwowie o przyjęciu do wiadomości zgłoszenia małoletniego Mieczysława Ledóchowskiego dokonane jego imieniem przez ojca i zastępcę prawnego (Antoniego) na urząd kuratora ekonomicznego.
- 10 września 1937 r. – postanowienie Sądu Okręgowego we Lwowie o wprowadzeniu kuratora ekonomicznego, małoletniego Mieczysława w posiadanie dóbr powiernictwa i wyznaczeniu terminu tej czynności na 20 września 1937 r.

Z powodu oparcia opracowania na materiałach znajdujących się w Dziale Rękopisów Zakładu Narodowego im. Ossolińskich oraz wskazanej obszernej publikacji w „Głosie Prawa” z glosami prof. Maurycego Allerhanda nie wszystkie szczegóły dotyczące kolejnych odsłon sporu sądowego zostały wiarygodnie ustalone (we wskazanych źródłach czasami występują sprzeczności lub niejasności). Archiwa lwowskiego Sądu Okręgowego dotyczące omawianych spraw prawdopodobnie się zachowały i w przyszłości możliwe będzie uzupełnienie danych przedstawionych wyżej. Nie zachowały się natomiast archiwa Sądu Najwyższego oraz Sądu Okręgowego w Warszawie, które podzieliły los większości archiwów i bibliotek warszawskich w czasie II wojny światowej, a szczególnie powstania warszawskiego.

Bibliografia

Archiwalia

Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu (ZNOss)

ZNOss, Dział Rękopisów (*Manuscripta Instituti Ossoliniani*), sygn. III 13766 – *Sprawa kuratorii ekonomicznej Zakładu Narodowego im. hr. Ossolińskich*

ZNOss, Dział Rękopisów (*Manuscripta Instituti Ossoliniani*), sygn. II 13311.

Źródła drukowane

Austriacki Kodeks Cywilny z 1811 r. – Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch, w skrócie ABGB z 1 czerwca 1811 r., obowiązuje od 1 stycznia 1812 r.

Kodeks Cywilny Królestwa Polskiego z 1825 r. – Kodex Cywilny Królestwa Polskiego – w Warszawie dnia 1 (13) Czerwca 1825 r., „Dziennik Praw Królestwa Polskiego” 1825, tom X, nr 41.

Ustawy Zakładu Narodowego imienia Ossolińskich, Lwów 1935.

Zakładu Narodowego imienia Ossolińskich ustawy, przywileje i rzeczy dziejów jego dotyczące, zebrał i wydał W. Bruchnalski, Lwów MCMXXVIII [1928].

Opracowania

Allerhand M., *Glosa do wyroku SN z 19 kwietnia 1937 r.*, „Głos Prawa” 1937, nr 5–6, s. 301–309.

Gałyga M., *Status Zakładu Narodowego im. Ossolińskich w okresie zaborów i w latach międzywojennych*, „Czasopismo Zakładu Narodowego imienia Ossolińskich” 1992, t. 1, s. 21–44.

- Ledóchowski M., *...aby pozostał nasz ślad: dzieje rodu Ledóchowskich*, Towarzystwo Przyjaciół Ossolineum, Wrocław 2002.
- Matwijów M., *Mieczysław Gębarowicz 1893–1984*, Ossolineum, Wrocław 2013.
- Matwijów M., *Zakład Narodowy im. Ossolińskich w latach 1939–1946*, Ossolineum, Wrocław 2003.
- Minakowski M.J., *Genealogia potomków Sejmu Wielkiego*, <http://www.sejm-wielki.pl/b/14.63.171>
- Orzeczenie Sądu Najw. w przedmiocie prawa kuratorii Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Lwowie*, „Głos Prawa” 1937, nr 5–6, s. 294–311; osobna nadbitka: Lwów 1937.
- Portrety ossolińskie. Antologia wspomnień*, wybrał, opracował i biogramami opatrzył E. Adamczak, Wrocław 1992.
- Rappé W.E., *Systemy nadzoru nad fundacjami w ustawodawstwie obowiązującym na ziemiach Polski w świetle prawa porównawczego*, Lwów 1933.

From the history of economic curatorship of the Ossolineum in Lviv – about a certain legal conflict (or is it only that?)

Summary

This article concerns the conflict about economic curatorship of the Ossolineum in Lviv after the death of Michał Baier (1930). Two representatives of the Ledóchowski family – Mieczysław and Stanisław were involved in this conflict. This conflict went through all degrees of jurisdiction and lasted from 1931 to 1937. Its essence was estimating whether the priority to take over the post of economic curator belonged to – according to principles set by Józef Maksymilian Ossoliński – the male representative of the indicated family appointed in the process of establishing primogeniture if he was an illegitimate child, later legitimized by the marriage of the father and the mother. The course of events and arguments raised by its participants allow to express doubts whether this conflict was only a legal one or rather a family-moral one. The courts had to consider the rights of legitimate children several times. Although they finally granted the priority to Stanisław Ledóchowski accepting his rights as a legitimate child through the marriage of the mother with the biological father later on, the right to take economic curatorship of the Ossolineum – due to procedural reasons – was granted to his rival. The history of the economic curatorship of the Ossolineum presented in this article has not yet been dealt with in the literature on the Ossolineum.

Key words: Ossolineum in Lviv, Lviv, economic curatorship of Ossolineum, the Ledóchowski family, illegitimate child, legitimate child, court conflict